

Julia M. H. Smith, *Europe after Rome. A New Cultural History 500–1000*, Oxford University Press: Oxford 2005. 384 s.

Julia Smith aloittaa kirjansa lyhyellä kommentilla varhaiskeskiajan kohtalosta historiankirjoituksessa: antiikin ja keskiajan kontribuutiosta Euroopan kulttuuriin on väitelyt renessanssin päivistä alkaen. Tästä on seurannut, että niiden väliin jäävä aikakausi on käsitetty vain aikana, jolloin vanha kulttuuri oli kadonnut, eikä uusi vielä ollut tilalle. Viimeisen parinkymmenen vuoden aikana tutkimus on kuitenkin kyseenalaistanut tällaisten arvioiden mielekkyyden.¹ Julia Smithin teos kytkeytyy tähän tulkintaperinteeseen.

Smith näkee varhaiskeskiajan dynaamisten kulttuurillisten muutosten aikana, jolla on perustavanlaatuinen itseisarvo. Hän korostaa myös näiden muutosten erilaista ja -aikaista kulkua eri osissa Eurooppaa. Tällä paikallista variaatiota korostavalla tulkinnalla on ilmeisiä yhtymäkohtia esimerkiksi Peter Brownin synteisiin varhaiskeskiaikaisen kristinuskon historiasta.² Smithin käsittelytapa on kuitenkin tiukan temaattinen, kronologian kustannuksella. Käsillä on ennen kaikkea synteisi tutkimuksen valtavirrasta, jolla on tarjota ajatuksen aihetta edistyneemmällekin lukijalle, antiikintutkijasta keskiajantutkijaan.

¹ Monella tavalla kuvaavin esimerkki vallitsevasta tulkinnasta on Euroopan tiedesäätien projektin myötä syntynyt julkaisusarja *The Transformation of the Roman World*, Brill: Leiden 1997-.

² Peter Brown, *The Rise of the Western Christendom. Triumph in Diversity A.D. 200-1000*, 2. painos, (The Making of Europe), Blackwell: Malden, MA–Oxford–Carlton, Victoria 2003.

Alaotsikkonsa mukaisesti teos edustaa tutkimuksellisilta lähtökohdiltaan *uutta kulttuurihistoriaa*.³ Se jatkaa varhaiskeskiajankin tutkimuksessa viimeistään 1980-luvulla päätään nostaneen, antropologiasta inspiroituneen, väljässä mielessä postmodernin kulttuurintutkimuksen viitoittamalla tiellä, keskittyen sosiaalisesti rakentuneisiin merkityksiin ja kielen ja merkityksen ongelmiin. Kohteena on siis varhaiskeskiaikainen kulttuuri kokonaisuudessaan, ei niinkään (tai lainkaan) oppinut tai kirjallinen kulttuuri.

Smith aloittaa kielestä. Roger Wrightin ja Michel Banniardin tahoillaan virittämän keskustelun⁴ puitteissa on kiistelty siitä, milloin olennaiset muutokset tapahtuivat: missä määrin ja millaisilla ehdoin kirjallinen latina oli ymmärrettävää myöhäistä latinaa äidinkielenään puhuvalle, ja miten pitkään? Smith sivuuttaa nämä kysymykset. Hän käyttää nimitystä *lingua romana* kaikista myöhäisen latinan varianteista, jotka vähitellen kehittyivät romaanisiksi kieliksi, ja alleviivaa näiden muutosten paikallista eritahtisuutta. Eräs ero vallitsi *lingua romanaa* puhuvan Euroopan ja kelttiläisiä tai germaanisia kieliä puhuvan Euroopan välillä. Jälkimmäiselle latina oli vain oppinut, kirjallinen kieli, kun taas edellisille se oli puhutun kielen kirjoitettu ylärekisteri. Vaikka paikalliset variantit etäännyivät toisistaan, koettiin *lingua romana* Smithin mukaan halki varhaiskeskiajan pikemmin yhdistävänä kuin erottavana. Kyky ymmärtää erilaisia kielirekisterejä ja variaatioita vaihteli paikallisesti, sosiaalisesti ja yksilöllisesti.

Tunnetusti kirjoitettujen oikeudellisten instrumenttien, asiakirjojen, laatiminen siirtyi varhaiskeskiajalla virkamieseliitiltä kirkonmiehille, samalla kun roomalaisen perinteen mukainen hallinnollinen ja oikeudenkäytöllinen kirjoittaminen levisi alueille, joita Rooman valtakunta ei ollut tavoittanut. Toisaalta Rosamond McKitterick on argumentoinut, että vilkas asiakirjatuotanto osoittaa lukutaidon ainakin tietyillä paikoin ylittäneen kirkollisten toimijoiden ja jopa maallisen eliitin rajat.⁵ Smith käsittelee McKitterickin käynnistämään keskusteluun liittyviä kysymyksiä suullisen ja kirjallisen kulttuurin suhteesta ja muistuttaa, että lukeminen

³ Uudesta kulttuurihistoriasta yleisesti ks. *The New Cultural History*, Lynn Hunt toim., University of California Press: Berkeley–Los Angeles–London 1989, ja Peter Burke, *Varieties of Cultural History*, Polity Press: Cambridge 1997.

⁴ Ks. esim. Roger Wright toim., *Latin and the Romance languages in the early Middle Ages*, Routledge: London 1991; Michel Banniard, *Viva voce. Communication écrite et communication orale du IVe aux IXe siècle en Occident latin*, (Collection des Études Augustiniennes, Série Moyen-Age et Temps Modernes 25), Institut des Études Augustiniennes: Paris 1992.

⁵ Rosamond McKitterick, *The Carolingians and The Written Word*, Cambridge University Press: Cambridge–New York 1989.

keskiajalla oli, kuten antiikissakin, useimmiten suullinen tapahtuma. Toisaalta kirjoitettu latina oli, joskin vaihtelevassa määrin, myös poissulkeva, (miehisiä) eliittiryhmiä luova ja ylläpitävä kieli.

Kielen jälkeen on elämän ja kuoleman kysymysten vuoro. Smith muistuttaa sekä maaseutu- että urbaanin asutuksen dynaamisuudesta ja jatkaa paikallisia variaatioita korostavaa argumentointiaan. Hän toteaa mahdolltomaksi määrittää varhaiskeskiaikaisia väestömääriä, mutta katsoo, että esimerkiksi myöhäisantiikin epidemioiden tai karolingiaikaisten nälänhätien aikaansaamat väestömäärien putoamiset olivat lyhytaikaisia. Ilmeisesti 800-luvulla jotkin paikallisyhteisöt kykenivät lyhytaikaisesti jopa teollista vallankumousta vastaaviin kasvupyrähdyksiin. Toisaalta jo ilmastollisista syistä varhaiskeskiajalla oli vaikea saada kohtuullista viljasatoa hedelmällisistäkään maista. Krooniset sairaudet vaivasivat monia, ja erityisesti pikkulasten, synnyttävien naisten ja miespuolisen eliitin kuolleisuus oli korkea, mutta tästä huolimatta Euroopan väkiluku oli kasvussa koko varhaiskeskiajan.

Tässä yhteydessä Smith myös tarkastelee lääkinnällisiä ja uskonnollisia keinoja käsitellä tauteja ja onnettomuuksia. Olisi nähdäkseni aiheellista kysyä, minkälaisia eroja on mielekästä tehdä antiikin tieteellisen tai kokemusperäisen lääkintätaidon ja uskomuslääkinnän välille. Smith tyytyy lähinnä toteamaan, että oppinut lääkintä oli paikallistasolla vähäistä, ja apua etsittiin sieltä, mistä sitä oli saatavissa, esimerkiksi pyhimyskulteista tai perinnelääkinnästä. Joissakin aikalaisissa lääkintä ja onnettomuuksien käsittelyn tavat herättivät kysymyksiä sallitun ja kielletyn uskonnollisuuden rajanvedosta: kuten Smith toteaa, olennaiset rajapyykit suhtautumisissa kulkevat tuskin kirkon ja maallikkojen välillä, vaan esimerkiksi oppineen ja korkeassa asemassa olevan ja toisaalta lähellä seurakuntaansa työskentelevän papin välillä.

Kun Smith käsittelee sosiaalishistorian teemoja, hän keskittyy analysoimaan sukulaisuuden sosiaalista rakentumista.⁶ Hän toteaa, että sukuryhmiä yhdisti paitsi verisukulaisuus, myös avioliittojen ja muiden suhdestrategioiden luomat verkostot, jotka itse asiassa olivat aikalaisille keskeisimpiä. Smith tuo esiin, että sukupiirit eivät olleet tiukasti tai selvästi rajattuja, vaan sukulaisuus oli resurssi, johon vedottiin tarpeen tullen. Näin

⁶ Itse asiassa näiden kysymyksenasettelujen suhteen kiinnostuneen maallikon on helppo löytää yhtymäkohtia Smithin yleisten huomioiden ja uuden varhais- ja esimodernia sukupiiriä koskevan tutkimuksen lähtöoletusten välillä, vrt. esim. Anu Lahtisen tässä numerossa arvioitu tuore väitöskirja, *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*, (Bibliotheca Historica 108), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2007, erit. 19–21.

määriteltynä sukupiiri oli tärkein yksilön identiteettiä määrittävä yhteisö. Aikalaiskuvitelman helvetissä äidit eivät rakasta lapsiaan eivätkä pojat kunnioita isiään – ja maailman lopputilassa naisilta katoaisi vaatimattomuus ja miehiltä urheus.

Roomalaisen henkilökohtaisen oikeuden syrjäytti monin paikoin, vaikkei kaikkialla, perinteinen verikosto-oikeus. Smith selittää muutosta sukuverkostojen yhtäaikaisen keskeisyyden ja häilyvyyden kautta. Erillään siitä, onko verikostojärjestelmä jotakin muuta oikeusjärjestelmää parempi, se ei ole anarkiaa tai jatkuvaa verenvuodatusta, vaan järjestelmä konfliktien hallitsemiseksi. Se johti väkivaltaan vasta, kun muut korvausmuodot olivat osoittautuneet riittämättömiksi. Lähteissä kuitenkin näkyvät väkivallanteot, eivät tapaukset, joissa sukuverkostojen riita sovittiin taloudellisella korvauksella. Smith huomauttaa, että sukuverkostot liittyivät kaikkeen, myös kuninkaan valtaan. Vanhasta feodalismitulkinnasta poiketen hän ei näe sukuja ja kuninkuutta toisilleen vastakkaisina, vaan huomauttaa, että juuri menestyneimmät kuninkaat tehokkaimmin hallitsivat perheensä ja mobilisoivat sukuverkostonsa.

Yleistäen Smith toteaa, että naisen elinkaari kulki varhaiskeskiajalla lapsuudesta vanhempien kodissa jotakuinkin välittömästi puberteetin jälkeen vaimoksi aviomiehen kotiin. Jos hän selvisi synnytyksistä, vastassa olivat, aviomiehen kuollessa, mahdolliset uudet avioliitot ja vanhuus. Leskeys vanhuudessa tarkoitti eliitin naisille usein vetäytymistä luostariin, maatyöläisen leskelle emännän roolista luopumista ja elätin asemaa. Miehet taas viettivät nuoruutensa hankkien asemalleen sopivia taitoja eivätkä avioituneet heti tultuaan sukukypsiksi. Eliitti vietti varhaisen aikuisuutensa herransa hovissa ja soturijoukossa, kun taas sosiaalisen asteikon alapäässä naimattomat nuoret muodostivat olennaisen, energisimmän ja liikkuvaisimman, osan herransa maatyöväkeä. Miehet solmivat avioliiton naisia huomattavasti vanhempina. Korkea ikä toi miehelle statuksesta riippumatta arvovaltaa yhteisössään.

Jo myöhäisantiikissa kirkolliset ja valtiolliset tahot olivat pyrkineet vakiinnuttamaan miehen ja naisen välisen, suvunjatkamistarkoituksessa solmitun liiton elinikäiseksi ja muut sukupuolisuhteet poissulkeväksi. Kuitenkin varhaiskeskiajan avioliittokäytännöt vaihtelivat. Esimerkiksi germaanisen kielialueen miehille monien yhtäaikaisten ja jatkuvien sukupuolisuhteiden ylläpito oli statuksen merkki, eikä tavasta suinkaan luovuttu kristillistymisen myötä. Karolingiajalla kirkonmiehet jatkoivat uudella innolla kristillisen avioliiton määrittelyä ja edistämistä yhteiskunnallisena periaatteena, ja he näyttävät saavuttaneen osittaisen

otteen valtakunnan eliitistä. Smith käsittelee perintökäytäntöjä ja naisten vallankäytön mahdollisuuksia puolisoina, äiteinä ja leskinä. Lopuksi hän kritisoi käsitystä, jonka mukaan suku- ja perherakenteet muuttuivat 1000-luvulla epämääräisestä ja laajasta varhaiskeskiaikaisesta sukupiiristä sydänkeskiaikaisiksi patrilineaariseksi perheiksi, ja muistuttaa, ettei muutos ollut yhtäkkistä tai tapahtunut kaikkialla samaan aikaan.

Sukupuolesta siirrytään herruuteen ja hierarkiaan. Smith huomauttaa, että kysymykset keskiaikaisesta yhteiskuntajärjestyksestä kytkeytyvät modernin historiatieteen syntyyn ja siihen liittyneisiin väittelyihin oikeasta modernista yhteiskuntajärjestyksestä. Nämä väittelyt synnyttivät selväpiirteisiä yleistyksiä, joilla ei Smithin mukaan ollut vastinetta keskiaikaisessa todellisuudessa. Tässäkin jatketaan diversiteettiä ja paikallisuutta korostavaa argumentointia. Vapaus ja alisteisuus eivät olleet binäärisiä vastakohtia, vaan herruus ja alistaminen hallitsivat niin eliitin kuin maatyöläistenkin todellisuutta. Yksilöön kohdistui erilaisia rajoituksia ja etuoikeuksia (esim. liikkumisvapaus, oman työn hallinta, aseenkanto-oikeus, oikeus naida ja periä, oikeus tavoitella kunniaa), eikä jonkin tietyn vapauden puuttuminen välttämättä tarkoittanut muiden puutetta.

Siinä missä sekulaarisesta maanomistuksesta on vain vähän tietoa ja sekin kirjavaa, on kirkollisen maanomistuksen kasvu selkeästi periodia hallitseva tekijä. Maa myös pysyi kauemmin kirkon omistuksessa eikä jakautunut perinnönjaoissa. Kirkollisen maanviljelyn tuoma pysyvyys mahdollisti paikallisen erikoistumisen ja tuki näin alueellista ja alueiden välistä kauppaa. Valaistakseen käytänteiden ja olojen kirjavuutta Smith tarkastelee muutamia esimerkkitapauksia maanomistajan ja maanviljelijöiden suhteesta. Eliitin osalta Smith korostaa, ettei aateluus ollut selkeää kuulumista tarkasti määriteltyyn yhteiskuntaluokkaan, vaan ominaisuus: aatelisena pidetyksi tulemista piti tavoitella, kalliisti, ja saavutettua asemaa tuli puolustaa: käytös, hyväsyntyisyys tai vauraus eivät varsinaisesti johtaneet aateluuteen, vaan olivat sen ulkoisia merkkejä.

Statuksesta Smith siirtyy sujuvasti omaisuuteen: taloudellisen pääoman muuntamiseen symboliseksi pääomaksi, kullan tai karjan muuntamiseen kunniaksi tai pyhyudeksi. Tässä kappaleessa myös sivutaan lähimmin ehyttä selitystä roomalaisen maailman muutokselle – sille, miksi meillä on aika 'Rooman jälkeen', ja mitä sitten tapahtui. Smith hahmottelee nopeasti tutuksi tulleen kuvan käskytaloudesta, jolle välttämätön byrokratia ja armeija paisuvat resurssien rajoille ja lopulta niiden kantokyvyn yli. Läntisen keisarivallan hajoaminen käynnisti antiikin kaupunkikulttuuria ylläpitäneen byrokraattisen koneiston vähittäisen hajoamisen. Maallinen

eliitti siirtyi kaupungeista maaseudulle ja militarisoitui, ja kaupunkielämä näivettyi ja jäi piispojen vastuulle. Hitaasti hajoavan Välimeren kauppalueen rinnalle nousi Pohjanmeri, jonka rantojen uusissa kauppaloissa alettiin lyödä rahaa ja kantaa hallitsijoille veroa. Vauraudella ja sen esittämisellä oli soturieliiteille arvovaltaa kasvattava merkitys. Kun tehokasta hallinto- ja pakkovaltakoneistoa ei ollut, henkilökohtainen vauraus oli ruhtinaalle myös ja ennen kaikkea resurssi, jolla ostaa vaikutusvaltaa. Uskollisuuden ostamisen hyväksyttävyyttä alkoi murtua hitaasti aikakauden loppupuolella. Välimerellisen kauppatalouden uusi nousu sivuutti lahjatalouden, ja moraaliteologit heräsivät kyseenalaistamaan vaikutusvallan ostamisen oikeutuksen.

Smith hahmottelee teoksessaan myös Euroopan kristillistymisen vaiheita. Hän nostaa kristinuskon menestystä selittämään sen opillisen venyvyyden ja paikalliset sekä moninaiset järjestäytymismuodot: yleismaailmallisuutta korostava uskonto juurtui Eurooppaan paikallisena ja monimuotoisena.⁷ Kristinuskoko osoittautui käyttökelpoiseksi, kun hallitsijat hakivat varmempaa pohjaa hegemonisille pyrkimyksilleen. Kristinuskoko tarjosi eurooppalaisten kuningaskuntien hallitsijoille roomalaisen institutionalisoidun vallan perinnön, ideologisen oikeutuksen ja maailmanselityksellisen merkityksen. Vallan kirkolliset vahtikoirat muotoilivat hyvän ja huonon hallinnon tunnusmerkkejä. Kuninkaiden kääntymysten hallitsema tarina kristillistymisestä on perinteinen ja näkyy lähteissä selvimmin. Smith huomauttaa kuitenkin, että kristillistymisen kaukana vallan keskiöstä, lähteittemme kulissien takana, oli sekin epäilemättä tosiasia.

Kristinuskoko ei tietenkään välittömästi vallannut tilaa muilta uskonnoilta, "pakanuudelta". Vaikutus ei myöskään ollut yksisuuntaista: samoin kuin kristinuskoon omaksuttiin käytänteitä ja uskomuksia, joilla oli alkuperä sen ulkopuolella, omaksuivat ilmeisesti myös muut uskonnolliset järjestelmät piirteitä kristinuskosta. Kirkonmiehille kristillisyyden määrittely merkitsi jatkuvaa neuvottelua sallituista ja poissuljetuista uskomuksista ja käytänteistä – ja asiasta vallitsi erilaisia mielipiteitä. Karolinginen projekti otti ensimmäiset askelet kohti yhdenmukaisuutta ja jaettuja standardeja, mutta vasta sydänkeskiajan kynnyksellä erilaiset reformiliikkeet veivät hanketta merkittävällä tavalla eteenpäin.

Kääntyen tarkastelemaan Rooman suhdetta aikaan sen jälkeen Smith toistaa (s. 256) pyrkimyksensä vapauttaa 500 vuotta Euroopan historiaa

⁷ Kristinuskon historian osalta Smith seuraakin Peter Brownin (2003) tulkintaa.

tulkinnoista, jotka mittaavat aikakauden arvoa vain perustana sille mitä oli tulossa, tai katsovat sitä Roomasta käsin jälkikirjoituksena, kansainvaellusten ja keisarikunnan ideaalien siirtymisen aikana. Sen sijaan hän keskittyy Rooman jatkuvaan ja monimuotoiseen merkitykseen varhaiskeskiajalla. Smith korostaa miten esimerkiksi "germaaniheimojen" muinaiselta vaikuttava identiteetti, sellaisena kuin se rakentuu varhaiskeskiaikaisissa lähteissä, on alkuperälegendoja myöten muodostunut vuorovaikutussuhteissa roomalaisen ja kristillisen kulttuurin kanssa. Toisin sanoen, vaikka germaaneilla absoluuttisessa mielessä oli yhtä lailla aina ollut historia kuin vaikkapa esikolonialistisen ajan afrikkalaisilla, heillä ei eurooppalaisessa kontekstissa (tai heille itselleen) ole historiaa ilman Roomaa ja kristinuskoa. Mitä sitten tulee keisarikuntaan, Smith huomauttaa, miten *imperium* oli, paitsi valtio-oikeudellinen tapa kuvata järjestelmää Bysantissa ja vuoden 800 jälkeen Franciassa, myös yleinen käsite, nimike tietyillä tavoin menestykselliselle vallalle. Rooma oli vaihtelevalla tavoin käyttökelpoinen vallan idea, pikemmin kuin tehokas tai tarkoituksenmukainen vallankäytön paikka. Lopuksi Smith tarkastelee Tanskan, Englannin ja Norjan kuningas Knutin vierailun (1027) kautta paavin ja kristillisen hallitsijan vallan ideologiaa ja rajoja, sekä Rooman hengellisen auktoriteetin ja pyhän topografian ideologista vaikutusvaltaa.

Omien sanojensa (s. 295) mukaisesti Smith kuvaa kirjassaan, miten tarkastelun kohteena olevien viidensadan vuoden aikana Eurooppa muuttui roomalaisesta maailmasta, jonka yksi piirre oli kristinusko, kristilliseksi maailmaksi, jonka yksi piirre oli roomalainen kulttuuri. Samalla vallan ja väestön painopiste siirtyi etelästä pohjoiseen. Hänen tulkintansa keskittyy tämän muutoksen paikallisesti vaihtelevaan nopeuteen ja hellittämättömyyteen. Näin hän asettuu avoimesti vastustamaan tulkintoja, jotka näkevät varhaiskeskiajassa vain pysähtyneisyyttä, jonka yhtäkkisesti rikkoo 1100-luvun dynaaminen 'renessanssi'. Smithin varhaiskeskiaika on pikemminkin paikallisesti dynaamisten, mutta mahdollisuuksiensa täyteen toteuttamiseen kykenemättömien kulttuurien kirjo, jossa Roomalla oli keskeinen ideologinen rooli, muttei enää poliittista valtaa.

Smithin esitystapa on uskollinen fragmentaarille ja yleistyksiä vastustavalle lähdeaineistolle sekä hänen paikallisuutta ja kirjavuutta korostavalle tulkinnalleen. En tosin ole vakuuttunut siitä, että diversiteetin ehdoton korostaminen vaatii kronologisen kertomisen lähes täydellistä hylkäämistä temaattisen ja episodisen käsittelytavan hyväksi.⁸ Jokaisen

⁸ Hyvästä esitysteknisestä kompromissista esimerkkinä mainittakoon Brown 2003.

luvun lopussa Smith tiivistää muutaman hyvin yleistasoisen huomion käsittelemäänsä teemaan liittyen ja kuvittaa käsittelyään havainnollisilla tilannekuvauksilla ja anekdooteilla. Lukija toivoo, että ne ovat hyvin valittuja, sillä ehyen kertomuksen sirpaleina ne syöpyvät muistiin paremmin kuin kirjavuutta korostava kuvailu. Näistä ominaisuuksistaan johtuen kirja sopii parhaiten lukijalle, jolla on jo jonkinlainen poliittisen- tai kirkkohistorian runko varhaiskeskiajasta, johon suhteuttaa Smithin huomiot. Se tarjoaa kuitenkin vasta-alkajalle välttämättömiä eväitä varhaiskeskiaikaisen historian ymmärtämiseen ja herättää vanhempien aikojen historiassa pidemmällekin ehtineen ajattelemaan käsiteltyjä teemoja uudelleen.

Jesse Keskiäho, FM
Historian laitos, Helsingin Yliopisto
jesse.keskiaho[at]helsinki.fi